

„Excitantul cafelei” sub comunism

Ion Barbu a murit pe 11 august 1961, la vârsta de șaiszeci și șase de ani, în urma unei come hepatice (poate din cauza abuzului de substanțe narcotice din tinerețe). Este foarte probabil că, în timpul regimului comunist, poetul nu a mai avut posibilitatea să-și procure drogurile stimulatoare. În perioada 1949-1961 a fost atent monitorizat de agenții și informatorii Securității. Dosarul din arhiva CNSAS stă mărturie în acest sens. Or, în rapoartele organelor de Securitate, Ion Barbu era acuzat de toate păcatele vehiculate în epocă („fost legionar”, „cosmopolit”, „individualist”, „poziție ideologică dușmănoasă” etc.), dar nu și de narcomanie.

Mai mult decât atât, se pare că securiștii și-au propus să-l racoleze pe „prof. Dan Barbilian”. Într-un raport din septembrie 1950, de pildă, se scrie că poetul-matematician „are o poziție dușmănoasă față de noi, mai ales pe plan ideologic”. „De aceea – conchide autorul raportului – nu cred că va putea fi adus să lucreze în direcțiile care ne sunt necesare.” (378) Știind cum lucrau agenții de Securitate, putem crede că, dacă ar fi știut de viciul poetului, n-ar fi pregetat să-l speculeze. Într-un manual de uz intern din epocă, securistul român era instruit ca, în vederea „recrutării informatorului”, să aplice printre altele și astfel de metode: „stimularea unei slăbiciuni”, „intimidarea, folosind informațiile ce avem asupra unor eventuale culpe ce ar apăsa asupra celui vizat”, „șantajul pe tema informațiilor compromițătoare” etc. (379).

Se pare că singurul stimulent folosit de Ion Barbu în „anii de democrație populară” a fost cafeaua. Poetul își stimula sistemul nervos bând multe cafele foarte tari, uneori până la intoxicare. Este motivul pentru care Barbu nu mai putea să adoarmă fără să ia somnifere, în speță *luminal* (154, p. 316). Într-o scrisoare din 7 decembrie 1946, adresată prozatorului Oscar Lemnaru, Barbu se scuza că de o săptămână nu a mai călcat la Clubul „Edgar Poe”, pe care îl înființaseră de curând: „[Sunt] grav intoxicat cu filtre [de cafea], acesta e motivul. Luam până la 3 și 4 [filtre] pe zi” (157, p. 207). Interesant este faptul că Barbu a deprins să bea cafea-filtru, nărav însușit în Germania, iar nu cafea *à la turque*, cum cu siguranță se bea acasă la el, în Giurgiu.

Poetul-matematician a înlocuit un drog stimulator al inimii și al sistemului nervos central (cocaina) cu altul (cafeina). Așa cum vom vedea, și poetul Emil Botta încerca să înlocuiască efectul morfinei cu cel al cafeinei și nicotinei.

De regulă, Ion Barbu își bea cafelele începând de dimineață, pe stomacul gol, la cafeneaua *Capșa*. Acolo și lucra, compunându-și cursurile de matematică și poeziile. Șerban Cioculescu, și el „capșist” (termen forjat de Tudor Arghezi), îl descrie pe poet ca pe un cafeinoman înrăit: „Un domn cărunt, între două vârste, cu niște enormi ochi verzi, de halucinat. [...] Avea un cap rotund, lucios ca o bilă, pleșuv, cu părul lateral răvășit, cu o pereche de mustăți, din care se prelingea cafeaua sorbită cu lăcomie [...]. Omul scria neconținut, ca un apucat, nu fără a duce din când în când ceașca la gură, sorbind din licoarea neagră cu virtuți inspiratoare” (155, p. 310). Este un portret cvasi-urmuzian...

„Ion Barbu – își amintește Cioculescu – era amator de cafea-filtru concentrată”, din care își comanda la *Capșa* mai multe porții duble. Dar, pe la începutul anilor '50, cafeaua de la *Capșa* a început să fie diluată. Era una dintre urmările colaterale ale instaurării dictaturii proletarietului. Din această cauză, pe 27 noiembrie 1951 poetul a făcut o adevărată criză de nervi și a părăsit „spelunca”, trântind ușa. Nu înainte însă de a scrie în *Condica de sugestii și reclamații* a celebrei cafenele un text memorabil, în care se plângea ironic de faptul că, neservindu-i-se „excitantul cafelei” de care avea o „nevoie imperioasă”, se producea un „sabotajiu” la planul cincinal în care era implicat, ca matematician și ca scriitor. Șerban Cioculescu a avut inspirația să copieze atunci acest „poem în proză” (155, pp. 312-313). O pagină ironică de istorie literară și de istorie politică românească:

27 noiembrie 1951.

Nu vin la cafenea nici să fac afaceri, nici să stau de vorbă. Vin să-mi fac munca mea de matematician care are din păcate nevoie de excitantul cafelei. Mă costă bani și sănătate, dar nevoia e imperioasă. Filtrul care mi se servește uneori e o contrafacere. Desigur, apa dulceagă și neagră, ce se aduce sub acest nume, nu face 200 lei! Declar că această neregulă aplicată mie, pentru care cafeneaua e un fel de cabinet de lucru, înseamnă pur și simplu *sabotajiu*. Lucrez în cadrul planului cincinal la un tratat de matematică (și în calitate de

scriitor, la o traducere din Shakespeare). Fac vinovați pe funcționarii puțin scrupuloși, care falsifică filtrul, de întârzierea muncii mele.

D. Barbilian (scriitorul Ion Barbu),
 Profesor la Universitatea C.I. Parhon,
 Membru al Uniunii Scriitorilor din R.P.R.

Ion Vianu susține chiar că în acei ani, la *Capșa*, Ion Barbu ținea mereu la vedere „bastonul [său] decorativ, dar și vag amenințător, gata oricând de luptă, fie și numai pentru a denunța dubioasa calitate a șvarțului” (568, p. 186). Oricum, în plină epocă stalinistă, se puteau face ani grei de închisoare pentru un text sarcastic de acest tip. Mai ales în cazul unui scriitor care a fost atent monitorizat de Securitate în anii '50 pentru că „a fost legionar” și pentru că „are o poziție dușmănoasă față de învățătura marxistă” (378).

Regele ciupercilor halucinogene și șamana Enigel

Nu numai referirea la stupefiante în poezia sa este importantă, ci și modul în care acestea i-au influențat viziunea estetică și exprimarea poetică. Voi încerca să interpretez anume din această perspectivă poemul barblian *Riga Crypto și lapona Enigel*. Dosarul exegezelor pe marginea acestui poem este voluminos. Nu-l voi deschide acum. Voi aminti doar că poemul a fost socotit o „baladă” (Ion Barbu însuși), un „cântec bătrânesc de nuntă” (Tudor Vianu), o „fantezie” (Al. Philippide), un „basm” (Nicolae Manolescu), o „anecdotală” (Șerban Cioculescu), o „fabulă”, de fapt o „canta-fabulă” (Șerban Foarță).

Hermeneuții barbieni s-au întrecut în a face analiza ezoterică și exoterică a ceea ce s-a numit „un *Luceafăr* [eminescian] cu rolurile inversate” (Nicolae Manolescu). Este evident faptul că „balada” lui Ion Barbu are mai multe paliere de citire, cu mai multe chei de deciptare. Mă voi opri acum doar la unul dintre ele, care a fost neglijat. „Dacă o poezie admite o explicație – spunea Ion Barbu însuși –, rațional admite atunci o infinitate. O exegeză nu poate deci fi în nici un caz absolută”. (162, p. 184)

Pentru a înțelege poemul *Riga Crypto și lapona Enigel*, trebuie înțelese condițiile în care a fost compus. Nu avem vreo notă a autorului care să însoțească balada, așa cum s-a păstrat în cazul

unui alt poet narcoman, S.T. Coleridge, la poemul oniric *Kubla Khan or A Vision in a Dream*: „Acest fragment [...] a fost compus într-o formă de reverie indusă de două granule de opiu [...], în toamna anului 1797” (118, p. 102).

Avem totuși alt tip de surse, destul de detaliate. În plină perioadă de intoxicare cu stupefiante (cocaină și eter), Ion Barbu a scris *Riga Crypto...* în Germania, la Tübingen, într-o seară de octombrie 1923. „Mă luptam în camera mea cu chinurile eterului”, își amintește Ion Barbu într-o scrisoare din 1927 către prietenul său flamand Léo Delfoss (153, pp. 141-142).

Poetul traversa atunci o dublă criză. În afară de „chinurile eterului” (și ale cocainei), Ion Barbu era măcinat în acea perioadă (inclusiv în acea seară) de chinurile singurătății erotice. „Am început să mă rog de Spiritul acelei ore ca să pună capăt acelei singurătăți”, scrie poetul în aceeași scrisoare. Trecuseră doar câteva luni de când fusese părăsit (în mai 1923) de iubita lui mai vârstnică, pictorița norvegiană Helga, pe care o cunoscuse la expoziția ei din München. Ea a fost – cum spune soția poetului, Gerda Barbilian – „marea dragoste” a lui Ion Barbu, „singura femeie pe care a iubit-o sincer, la care s-a gândit cu duioșie până la sfârșitul vieții”, „singura pentru care a suferit cu desperare, până în adâncul sufletului”. Spuse chiar de soția poetului, aceste cuvinte capătă o greutate aparte. Despărțirea de Helga „i-a zguduit viața”, continuă Gerda Barbilian, lăsându-l pe poet „descumpănit, adânc deprimat, desperat” (154, pp. 138-146).

Într-o astfel de stare se afla Ion Barbu în seara aceea de toamnă a anului 1923. Narcotizat cu eter (al cărui nivel scădea îngrijorător din „flaconul blestemat”), poetul adoarme și – după modelul Coleridge, pe care-l admira – visează „urzeala baladei”. „Originea baladei rigăi Crypto este onirică, cu siguranță [...]. Cel puțin ca intenție și ca schemă; căci compoziția s-a dezvoltat și desăvârșit în momente de luciditate”, îi scrie Barbu lui Léo Delfoss.

Am motive să cred că Enigel, păstorita transhumantă din Laponia – care, din „țări de gheață urgisită”, coboară cu turmele ei de reni „tot mai la sud” (în Germania?) –, este numele încriptat al norvegienei Helga. De altfel, Ion Barbu însuși vorbește despre „cadru scandinav al poemului”, un cadru geo-cultural motivat de el printr-o „necesitate cu totul intimă”. Face acest lucru în scrisoarea către prietenul Delfoss, în care îi prezintă coordonatele

autobiografice în care s-a născut poemul: „Eu credeam [că] elementele: ciupearcă, fragi, laponă, țări de ghiață, reni [și ursul alb – adaug eu, A.O.] [sunt] pe deplin justificate de necesitatea, cu totul intimă pentru mine, de a da un cadru scandinav poemului” (153, p. 142).

Lapona Enigel n-ar fi singura ipostază poetică a iubitei sale Helga. Ar mai fi atât „neclătinatul idol El Gahel” din „țara lui norvegă” (*Înceiere*, 1926), cât și „rusalca unui iezer scandinav” (*Portret*, 1947), cum a arătat Șerban Foarță (163, pp. 48, 131). Numele „Ga-hel”, repetat întruna, devine „Hel-ga”. Într-o variantă a poemului *Portret*, cuvântul „iezer” este înlocuit de autor cu norvegianul „maelstrom” (147, p. 130). Încifrarea practică de Ion Barbu a dat roade. Nici măcar (sau mai ales) soția sa nu a avut acces la cifru: „El n-a scris adevărate poezii de dragoste, în orice caz, nici una pentru Helga”, considera eronat Gerda Barbilian (154, p. 138).

*
* *

Legat de episodul despărțirii de Helga, tema nunții (centrală în „balada rigăi Crypto”, cântată de menestrel „la spartul nunții”) îl preocupa asiduu pe Ion Barbu. Chiar în perioada genezei poemului *Riga Crypto și lapona Enigel* (în octombrie 1923), poetul a cerut-o în căsătorie pe Gerda în mod cu totul neașteptat (154, p. 146). Simțea probabil că viața sa, extrem de dezordonată din punct de vedere erotic și narcotic (se autodefinia ca un bărbat „etero-heterosexual”), s-ar putea echilibra în preajma unei soții înțeleghătoare.

Istoricul literar Geo Șerban își amintește de povestirile lui Tudor Vianu din anii '50 despre excesele erotice și nu numai făcute de Ion Barbu în Germania anilor '20: „M-am mulțumit să ascult, în mai multe reprize, relatări depănate de Tudor Vianu despre tinerețea lor studioasă petrecută în Germania, cu un Ion Barbu prins în vâlmășagul petrecerilor studențești frenetice, neobosit cuceritor și voluptuos al eternului farmec feminin, în ipostazele cel mai puțin convenționale” (164).

În noiembrie 1921, cu vreo doi ani înainte de cererea în căsătorie a Gerdei, iminența nunții prietenului său din Giurgiu,

Simon Bayer, îl neliniștise profund pe Barbu. „A spune că [vestea logodnei tale] m-a bucurat, ar fi să te mint. [...] *Épouser c'est mourir un peu*”, îi scria el frust, o scrisoare atipică adresată unui mire. Dar era la Barbu și o abia mascată invidie: „E inanitatea vieții de perpetuu flăcău, la care mă osândesc obiceiuri tiranice [?!] și sila pentru propria-mi necurăție [?!], opusă celuiilalt fel de viață, al tău de acum: potolit, rodnic, binecuvântat” (153, p. 78). Probabil că formulele de tip „sila pentru propria-mi necurăție” și „obiceiuri tiranice” care „osândesc la inanitatea vieții” fac aluzie la excesele narcotice (și erotice) ale poetului.

*
* *

Dacă admitem că lapona Enigel este norvegiana Helga, trebuie să admitem și că Riga Crypto (necoapta ciupercă pleșuvă, „Rigă spân”) este – în sens matein – „craiu” Ion Barbu („perpetuu flăcău”, chel de tânăr). Comentând prima ediție a prezentei cărți, Paul Cernat a observat cu îndreptățire faptul că, recităta ca o „alegorie biografică”, această baladă pune „Nordul” scandinav (cu „șamanița laponă” Enigel ca fiind norvegiana Helga) în legătură cu „Sudul” balcanic (cu Riga Crypto ca fiind giurgiuveanul Barbilian) (574).

Întrebarea este de ce și-a ales Ion Barbu ca *alter ego* o plantă inferioară, o ciupercă, o criptogamă ce nu face flori („nu voia să înflorească”). „Nu este desigur o întâmplare – crede Tudor Vianu în 1935 – că personajul este o ciupercă.” (161, p. 61) Dar, din păcate, istoricul literar (și prietenul bun al poetului) nu a adus nici un argument *de ce* „nu este o întâmplare”. Prin adverbul „desigur” Vianu sugerează că ar fi vorba de o evidență care n-ar mai trebui formulată. Ce se știa în România la jumătatea anilor '30 și nu se mai știe astăzi? De fapt, întrebarea nu este doar de ce s-a perceput poetul ca o ciupercă, ci și drept ce soi de ciupercă. Am să încerc să răspund.

În epistola amintită mai sus, adresată prietenului Léon Delfoss, Barbu scrie că regele Crypto este anume „o Ciupercă roșcată” („un Champignon rose”), fără să dea și alte detalii. Revenind însă la baladă, putem încerca să identificăm specia. Fiind o „riga crypto[gamă]”, „Crypto regele-ciupercă” este evident un rege al bureților („împărăția peste bureți”). Soarele, care „e roșu, mare